

"австрійсько-польської інтриги" і "приховане посягання на державну єдність Росії".

Незважаючи на дуже короткий час свого існування, Південно-Західний відділ РГТ все ж залишив помітний слід у народознавстві і краєзнавстві. Саме завдяки зусиллям ентузіастів, які навколо нього згуртувалися, вдалося досягти істотного прориву у галузі дослідження соціального життя пореформеної України, етнічної статистики, звичаєвого права, акти-

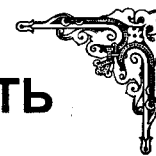
візувалися археологічні і картографічні студії. Особливо велике значення мали розроблені відділом методики ведення краєзнавчої роботи, зокрема новаторські на той час методи фронтальних обстежень, опитувань, анкетування. Відділ став консолідуючим центром української науки, зробивши помітний внесок у справу національного відродження.

Ярослава Верменич

- 1 Волков Ф. Из воспоминаний о П.П.Чубинском // Украинская жизнь.-1914.-№1.-С. 47.
- 2 Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія Наук. Нарис історії.-К., 1993.-С. 9.
- 3 Див.: Куницький О. Чубинська К. Перша етнографічна експедиція на Правобережну Україну//Народна творчість та етнографія.-1971.-№6.-С. 66-70.
- 4 ЦДА України.-Ф. 884, оп. 1, спр. 26.-Арк. 29 30.
- 5 Заславский Д. М.П. Драгоманов.-К., 1924.-С. 37.
- 6 Житецький І. Київська громада за 60-х років// Україна.-1928.-Кн. 1.-С. 125.
- 7 Цит. за: Чередниченко Д. Велетень української культури//Соціалістична культура.-1989.-№2.-С. 30.
- 8 Семенов П.П. История деятельности Императорского Российского географического общества.-Т. II.-СПб, 1896.-С. 484-488.
- 9 Інститут рукопису НБ України ім.В.Вернадського, III, №365.
- 10 Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці.-Т. I.-К., 1970.-С. 171.
- 11 Савченко Ф. Українське науково-культурне самовизначення 1850-1876 рр.//Україна.-1929.-Січень-лютий.-С. 15-22.
- 12 Записки Юго-Западного отдела ИРГО за 1873 г.-Т. I.-К., 1874.-С. 5-6.
- 13 Інститут рукопису ЦНБ НАН України ім.В.Вернадського, III, №365.
- 14 Див.: Пыпин А.Н. История русской этнографии.-Т. III.-Этнография малорусская.-СПб., 1891.-С. 359.
- 15 Куницький А.С. Украинский этнограф Павел Платонович Чубинский//Советская этнография.-1956.-№1.-С. 80.
- 16 Житецький І. Вказ.праця.-С. 34.
- 17 Див.: Пыпин А.Н. Вказ. праця.-Т. III.-С. 362.
- 18 Студинський К. Осип Терлецький про археологічний з'їзд в Києві//Україна.-1927.-№5.-С. 38.
- 19 Киевский телеграф.-1875.-3 січня.
- 20 Драгоманов М. Австро-руські спомини//Літературно-публіцистичні праці.-Т. II.-С. 246.
- 21 Голос.-1875.-31 марта.
- 22 Драгоманов М.П. Автобиографическая заметка // Літературно-публіцистичні праці.-Т. I.-С. 60.
- 23 Правда (Львів).-1876.-31/19 липня.
- 24 Щоденник Олександра Кістяківського//Київська старовина.-1992.-№6.-С. 31.
- 25 Берг Л.С. Всесоюзное географическое общество за сто лет.-М.-Л., 1946.-С. 160.
- 26 Архів Михайла Драгоманова.-Т. I.-Варшава.-1937.-С. 404.
- 27 Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.-С. 121-122.

КРАЄЗНАВСТВО ПОДІЛЛЯ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

Краєзнавчий рух на Поділлі починає зароджуватися у середині ХІХ століття. Найбільш характерною тогочасною його ознакою був етнографо-фольклорний напрямок. Примітно, що саме в етнографічній експедиції знайомився із Поділлям великий Кобзар - Тарас Шевченко.

Тут, у Немирові, працював фольклорист Опанас Маркович, який залишив у спадок безцінний скарб - десятки тисяч записів народних пісень, легенд, прислів'їв, приказок, балад.

Чимало подільських народних пісень подав у своїх відомих випусках видатний композитор Микола Лисенко. Серед його найбільш активних кореспондентів-подолян був Сергій

Венгржиновський. Після закінчення Кам'янець-Подільської духовної семінарії він вступив до Одеського університету. Через життєві обставини його не закінчив. Працював у Бессарабії, найдовший проміжок свого життя провів у Гайсині. Звідси він адресував Миколі Лисенку багато пісень, записаних як у Бессарабії, так і на Поділлі¹. Щедру фольклорну спадщину залишив також інший вихованець Кам'янець-Подільської духовної семінарії - Каленик Шейковський. Навчавшись на першому курсі історико-філологічного факультету університету св.Володимира у Києві, Каленик Васильович підготував етнографічні та

фольклорні розвідки під назвою "Быт подолян". Під аналогічною назвою ці розвідки у двох томах були опубліковані у 1859-1860 роках. У них автор, на широкому фактичному матеріалі ознайомив читацький загал із життям подолян, навів тексти пісень, казок, приказок, повір'їв, загадок. У числі № 9 за 1860 рік журналу "Современник" зазначалося, що книга К.Шейковського має "слухні міркування філологічні, археологічні тощо", нею "покладено початок добрий".

У середині XIX століття на Поділлі починають формуватися краєзнавчі організації. Одним з перших осередків краєзнавства стало Товариство подільських лікарів, утворене 14 жовтня 1859 року у Кам'янці-Подільському. Очолив його відомий лікар-науковець Олександр Кремець. Діяльність цього товариства вже висвітлювалася сучасними дослідниками. У контексті цієї розвідки варто наголосити, що Товариство для того часу було чисельним. Серед 136 його членів переважно були лікарі, аптекарі, природодослідники, ветеринари, дантисти з Подільської, Волинської, Київської губерній, а також з Бессарабії, Пруссії, міст Костроми, Вільно, Вологди, Архангельська, Варшави, Кракова, Парижа. У бібліотеці Товариства налічувалося 3520 книг, створеному ним музеї - 5040 експонатів².

Товариство мало розгалужену організаційну структуру і поділялося на 11 груп, у їх числі групи археологічну та нумізматичну. Засідання відбувалися 20-25 разів на рік. Крім спільних засідань Товариства, проводилися засідання комісій, що розглядали переважно питання стану медицини на Поділлі. Товариство розробило і затвердило програму медико-топографічних спостережень у краї. На виконання цієї програми у Варшаві було видано п'ять випусків "Матеріалів до топографії лікарської статистики Поділля". У них публікувалися статті, розвідки, повідомлення, документи з історії медицини регіону та про побутові умови Поділля тощо³.

Керуючись доносами і висловлюючи звинувачення у розповсюдженні національних ідей на початку 1865 року подільський губернатор вживає репресивних мір до окремих учасників Товариства, а саме Товариство своїм рішенням врешті-решт закриває. Відновити його вдалося лише 1878 року завдяки зусиллям К.Пшиборовського, О.Наркевича, доктора Ротте, Й.Ролле, А.Старцева⁴.

У цей період визначається і інший осередок краєзнавчої роботи на Поділлі - Подільський епархіальний історико-статистичний комітет, який було засновано 1865 року. Одним з його організаторів був відомий композитор М.Римський-Корсаков, який до 1900 року мешкав у с.Голоскові, поблизу Кам'янця-Подільського. М.Римський-Корсаков зніщив

написання у повітах нарисів про міста і села губернії, збирав документальні свідчення про життя регіону. Значну роботу у цьому напрямі вів колишній вчитель Кам'янець-Подільської духовної семінарії Павло Глишинський. Починаючи з 1850 року він працював над складанням Історичного опису Подільської епархії.

Щодо праць, які досліджували б історичне минуле Поділля, то варто зазначити, що їх готували в основному вчені, які проживали поза межами губернії. Зокрема, археологічні дослідження тут проводив відомий історик В.Антонович. Історію краю частково розкривала праця М.Петрова-Батюшкова: "Подолія - историческое описание" (1891). Із фундаментальних праць можна виокремити: "Очерки известий о подольской земле до 1434 г." Молчановського, "Барское староство" М.Грушевського з двома томами актів "Архива Юго-Западной России", "Историко-географический и этнографический очерк Подолии" Сімашкевича. Значним внеском до археологічної науки того часу була: "Археологічна карта Подільської губернії", складена Ю.Сіцінським та робота В.Гульдмана: "Памятники старовины в Подолии".

Таким чином, на зламі XIX-XX століть краєзнавчі осередки, а саме Історико-статистичний Комітет (згодом церковне історико-археологічне товариство), заснований ним музей, Товариство подільських лікарів, хоча і проводили дослідження краю, однак вони мали специфічний характер, вирішували вузькі проблеми і питання у рамках своїх інтересів. Краєзнавство у цілому на Поділлі залишалося сферою інтересів окремих ентузіастів. Та й по іншому бути не могло, тому що більшість населення Поділля було неписьменним, далеким від вирішення краєзнавчих проблем. На кінець XIX ст., наприклад, на Поділлі нараховувалося 687873 особи у віці від 10 до 19 років. Питома вага освіченості серед них становила 36,9%. Та й серед інтелігенції прошарок вихідців із Поділля був також малий. Це послужило основною причиною того, що досліджували комплексно Поділля переважно історики Кисва, Вільно, Кременця, Херсона⁵.

Початок XX ст. знаменувався розширенням тематики краєзнавчих пошуків. Краєзнавство стає більш векторним. Його тематична спрямованість, проблематика, викристалізованість щодо завдань і методів пов'язується з іменами Ю.Сіцінського, Г.Брілінга, П.Бучинського, Н.Григор'їва, письменників Л.Глібова, С.Руданського, Л.Українки. Кожен із цих ентузіастів привносить у краєзнавство свої уподобання, однак вони мали одну спільну рису - любов до Поділля, його історії, бережливе ставлення до традицій та культурної спадщини краю.

Діючими і доволі ефективними краєзнавчими осередками на цей час стають церковне історико-археологічне товариство, яке на 1916 рік видало 12 томів "Трудов", які містили великий фактичний та документальний матеріал⁶. На хвилі формування національно-патріотичних почуттів виникає принципово нова організація, що з перших днів свого існування розпочала порушувати питання комплексного вивчення, збереження, розповсюдження та поширення української культури - "Просвіта". На Поділлі вона фактично виникає 1900 року і відразу зарекомендовує себе як активна поборниця усього українського. Така діяльність безумовно викликає занепокоєння царського уряду, який вдається до репресій. Не обминули вони і Поділля. 1914 року щодо активних діячів кам'янецької "Просвіти" мають місце обшуки, арешти, заслання. Врешті-решт "Просвіту" забороняють.

Згодом організацій краєзнавчого спрямування починає більшати. Це засвідчує поява Подільського товариства дослідників та аматорів природи. Разом із В.Ласкарьовим, А.Набоких, С.Маньковецьким його організував у вересні 1911 року професор П.Бучинський, що народився у селі Довжку Кам'янець-Подільського району. За 8 років існування (1911-1919) товариство опублікувало 4 томи "Записок", видало низку історико-бібліографічних досліджень про відомих природодослідників. Воно налагоджує також плідні зв'язки з аналогічними науковими організаціями Петербурга, Москви, Києва, Орла, Єкатеринбурга, Полтави, В'ятки, Нижнього Новгорода та ін. Всього товариство мало зв'язки близько із 50 природодослідними організаціями Росії⁷. Товариство не обмежується чисто академічною роботою. За його ініціативою у Кам'янці відкривається музей природи Поділля, який з перших днів існування заявив про себе як вагомому природоохоронній інституції. Найбільш цінною у музеї була колекція чучел птахів, яких налічувалося 700. Товариство взяло участь також у заснуванні ботанічного саду, відкрило лекторій. Воно регулярно споряджало наукові екскурсії задля вивчення природи Поділля. Так під час екскурсії 1915 року було обстежено русло Дністра. Як наслідок проведеної роботи учасники екскурсії писали у звіті: "...Не нужно долго останавливаться на принципиальной желательности и необходимости сохранения участков именно девственной природы - только таким путем могла (бы) быть обеспечена возможность изучения растительного и животного мира... не будет природы свободной от влияния его "царя", не станет целого ряда естественных наук...".

Період національно-визвольних змагань не позначився на бурхливому розвитку краєзнавчих досліджень. Нагальним у цей час

постає питання збереження пам'яток старовини, історико-культурної спадщини у цілому. На жаль, із багатьох запланованих заходів, що мали покращити стан справ, робилося мало через декларативність, часту зміну влади. Але найбільш дієздатним осередком краєзнавства виявилася "Просвіта", що відновила свою діяльність. Кам'янецька "Просвіта", наприклад, 1918 року вже мала книгозбірню на 3 тис. книг, читальню, до якої надходило 19 українських та російських часописів. За допомогою міністерства освіти "Просвіта" організує у місті національний хор з 75 учасників, дитсадок. У травні-вересні 1918 року "Просвіта" ініціює курси українознавства. Через них за цей короткий відтинок часу пройшло 250 чол. На курсах вивчалася українська мова, географія, історія, письменство, діловодство.

У 1918 році в Кам'янці відкривається Український державний університет. В університеті збирається викладацький склад із числа знаних учених, більшість з яких були обізнані з методикою та практикою краєзнавчої роботи. Поява вищого навчального закладу на Поділлі знаменує початок наукових засад у краєзнавстві Поділля. Вчені, викладачі, студенти університету утворюють два наукових товариства, беруть участь у підготовці правничого словника та біографічного словника діячів Поділля. До історичного словника української мови ними були передані 26600 карток.

Поряд з Українським державним університетом певну роль у поширенні краєзнавчих знань, розвитку краєзнавства відіграє і Кам'янець-Подільський народний університет, відкритий 1 листопада 1919 року. Його метою було дати бажаним системні знання з історії України, української мови та літератури, діалектології, церковно-слов'янської мови, історії західноєвропейської і слов'янської літератур, мистецтва, естетики, музики, історії наукового соціалізму, статистики, біології, фізики, астрономії, географії, геології та ін. Навчання мало тривати два роки. Вже на самому початку існування у цьому навчальному закладі навчалося 99 осіб.

Щодо краєзнавчого вивчення економіки Поділля, виробництва і виробничого побуту, то у цій справі виключну роль відіграло Подільське земство. Воно сприяло підготовці праці "Кустарні промисли Поділля", заснувало часописи "Экономическая жизнь Подолии" та "Село". У розвитку краєзнавчих досліджень певну роль відіграло також Подільське сільськогосподарське товариство, центр якого був у Вінниці. Товариство ініціювало працю під керівництвом проф. Устьянцева "Матеріали по обстеженню тваринництва у Подільській губернії".

Все ж для розгортання широкої краєзнавчої роботи на цьому етапі не було реальних мож-

ливостей. Насамперед через нестачу кваліфікованих кадрів, брак коштів. Треба враховувати і те, що Поділля було ще ареною бойових дій. Таке становище у краєзнавстві залишається до початку 20-х років. Повоєнна розруха, політична нестабільність, близькість кордону і пов'язана з цим репресивна діяльність спеціальних органів як ВУЧК, прикордонні загони тощо, відсутність і гостра нестача кадрів справляють гальмуючий вплив на розвиток краєзнавства. Однак потяг до налагодження краєзнавчого життя усе ж спостерігається. Важливим його осередком починає виступати Комітет охорони пам'яток старовини, утворений у лютому 1921 року наказом Кам'янецького повітвиконкому. Згідно цього наказу, Комітету надавалися широкі права щодо охорони пам'яток історії та мистецтва, навіть право на реквізицію речей, що мали історичну цінність. До складу цього органу увійшли історики Є.Шашевський, Ю.Сіцінський, художник В.Гагенмейстер, ботанік Я.Регула. Очолив комітет професор Кам'янець-Подільського університету Пилип Клименко, а після його арешту П.Клепацький. Комітет проіснував півтора року, але за цей короткий проміжок часу його зусиллями було врятовано цінну нумізматичну колекцію, що містилася у музеї і була реквізована під час збору коштів на користь голодуючих Поволжя, проведено обстеження і реєстрацію архівів, що стало запорукою їхнього збереження, складено опис будинків, башт фортеці. Члени комітету провели 12 наукових експедицій, екскурсій (природничих, мистецько-етнографічних) у Стару Фортецю, Карвасари, Врублівці, Демшин. На жаль, таку активну роботу було припинено через ліквідацію комітету 8 червня 1922 року. Всі підпорядковані йому інституції, а саме: архіви, музеї, передавалися до різних установ⁸.

На хвилі потягу до українського починає зростати авторитет "Просвіт". Нова влада намагається підпорядкувати їхню роботу на основі радянзації. З цією метою розробляється типовий статут цієї організації, положення якого забезпечують здійснення цього задуму. Цей статут давав підставу для перереєстрації "Просвіт". Коли до них потягнулися національно-свідомі елементи з метою об'єднати зусилля у розві української культури, то владу це насторожує. І вона робить все, щоб загальмувати цей процес. Коли ж цього не вдається досягти, влада застосовує репресії. І на кінець 1923 року "Просвіти" перестають існувати. Очевидно і боязнь старої інтелігенції призводить до закриття 1921 року Кам'янець-Подільського українського державного університету, на базі якого утворюються Інститут народної освіти і сільськогосподарський інститут.

В університеті, згодом в Інституті народної освіти, сільгоспінституті, Вінницькому ІНО (ліквідованому 1923 року) формується досить міцний кістяк учених-ентузіастів краєзнавчої роботи. Серед них: В.Геринович, Ю.Сіцінський, М.Білінський, П.Бучинський, В.Камінський, О.Полонський, В.Храневич, П.Клименко та ін. Вони послідовно відстоюють ідею широкого розвитку краєзнавства, як основи економічного відродження краю, збереження його унікальної історико-культурної спадщини. Це викликає до життя різноманітні форми краєзнавчої роботи. Однією із перших на Україні, 19 серпня 1920 року у Кам'янці-Подільському починає діяти народна консерваторія. У задумі вона мала готувати вчителів музики та співу з тим, щоб нести музичну культуру широким верствам населення. Діяльність консерваторії як освітнього та краєзнавчого осередку пов'язується з іменами доктора музики В.Петра, співачки М.Литвиненко-Вольгемут, випускника Чехословацької Академії музики і співів З.Коміненка і особливо фольклориста Миколи Грінченка (1888-1942)⁹. Навчаючись у Кам'янець-Подільському українському державному університеті на історико-філологічному факультеті 1921 року М.Грінченко захистив дипломну роботу: "Українська народна пісня як база художньої творчості". Після завершення навчання в університеті, працює у ньому викладачем історії музичної культури. У 1920-1922 роках - голова народної консерваторії. З 1922 року викладає у музично-драматичному інституті ім.М.Лисенка у Києві. З 1934 року - професор Київської державної консерваторії, а з 1938 - науковий співробітник Інституту українського фольклору. Автор понад 60 наукових праць, присвячених українській народній творчості, видатним українським композиторам XIX-XX ст.ст., першого підручника "Історія української музики", виданого 1922 року у Києві.

До середини 20-х років на Поділлі, завдяки зусиллям Всеукраїнської Академії наук, окремих ентузіастів-науковців, формується низка наукових установ, що стають осередками краєзнавчої роботи. Сумарно вони створили науково-організаційне підґрунтя для широкого розвитку краєзнавства, формування його подільської школи. На цей час діяли Кам'янець-Подільський ІНО, сільськогосподарський інститут, філія сільськогосподарського науково-дослідного комітету, подільський відділ Укрмету, Вінницька сільськогосподарська станція, Науково-дослідна кафедра народного господарства і культури. 1924 року при Вінницькій філії Всенародної бібліотеки ВУАН відкривається Кабінет виучування Поділля, а 1925 року розпочинають діяти Кам'янець-Подільське наукове товариство при ВУАН та Кам'янець-Подільська і Вінницька секції наукових робітників.

Тільки їх перелік показує, наскільки різнобічним стає краєзнавче життя на Поділлі і його наукові форми. Про їхню активність свідчать наукові записки Кам'янець-Подільського ІНО, зокрема, у першому томі, що вийшов 1926 року містяться ґрунтовні праці професорів В.Гериновича, Ф.Кондрацького, Ів.Любарського. Вони різнопланові і розповідають про наукові пошуки у сфері геології, педагогіки, філології. 1927 року виходить другий том "Записок". У ньому вже міститься 9 великих матеріалів. Привертає увагу стаття В.Гериновича "До історії Кам'янець-Подільського ІНО". Фахово виважені, написані на значному місцевому фактичному матеріалі статті професорів Л.Карети, О.Неселовського, Ів.Любарського, Т.Ганицького, викладача Юх.Філя. Том за обсягом має 24 друк.арк.¹⁰

Цілеспрямовану роботу вела науководослідна кафедра, що з 1922 року до 1927 переживала періоди різноманітних реформувань. Зрештою 1927 року за постановою Укрнауки кафедра мала у своєму складі 29 співробітників, складалася із семи підсекцій. Кафедра була підпорядкована сільськогосподарському інституту. У випуску праць №2 за 1927 р. ми бачимо цікавий матеріал професора А.Неселовського: "Наймити і наймички на Поділлі у XVIII ст.", Ів.Любарського "До питання словотворення", О.Мельника "Суданська трава та її економічне значення", В.Гериновича "Географія і її місце в системі наук".

Своєрідним краєзнавчим осередком було наукове товариство при ВУАН, перші організаційні збори якого відбулися 2 червня 1925 року. На них було обрано президію у складі: В.Храневич - голова, Ю.Сіцинський - заступник голови, В.Зборовець - секретар. Керівниками секцій стали: краєзнавчої - Ю.Сіцинський, історико-філологічної - О.Неселовський, соціально-економічної - Т.Недужий, педагогічної - В.Зборовець, природничо-математичної - В.Храневич. Число учасників товариства у 1925 році налічувалось 67. На 01.01.28 - вже - 97. Із цього числа 62 члени товариства проживали у Кам'янці-Подільському, поза межами міста - 35¹¹. Основною формою роботи товариства стали доповіді, що проголошувалися на загальних засіданнях і статті у періодичній пресі. 1925 року було заслухано 12 доповідей, у 1926 - 15, у 1927 - тільки 10. Публікувати у збірниках ці праці товариство коштів не мало.

Серед найбільш змістовних доповідей, прочитаних членами товариства були: Т.Недужого - "Хлібна торгівля на Поділлі", К.Кржемінського - "Стінні розписи хат на Уманщині в порівнянні з стінними розписами на Поділлі", В.Зборівця - "Деякі підсумки Шевченкознавства за революційний період", В.Георгіївського - "З археологічних розшуків біля с.Кадиївці", К.Кржемінського - "Оздоба селянських будівель на Кам'яниччині", Ю.Філя - "Значення

збірника М.Максимовича "Українські пісні", С.Дложевського - "Розкопки Ольвії".

Багато зробив для розгортання краєзнавства на Поділлі Кабінет виучування Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН. З перших днів свого існування Кабінет під орудою В.Отюмановського повів енергійну роботу. Щоб розширити сферу впливу при Кабінеті засновується Інститут наукових консультантів, яких було 20. Не маючи державної підтримки, саме фінансової, він встановлює зв'язки із 50 науковими установами Європи, Америки, Близького Сходу і майже із 150 установами на території України. Кабінет публікує низку праць, що склали бібліотеку Поділлязнавства. У перспективі передбачалося опублікувати 17-18 праць із різних галузей знань.

Важливим у діяльності Кабінету стала робота з розгортання краєзнавчого руху. Для цього Кабінет розробляє і публікує у своїх випусках примірний статут краєзнавчого товариства, випускає інформаційні огляди діяльності краєзнавців, дбає про збереження видатних пам'яток. За планами Кабінету, наприклад, досліджувалася діяльність відомого композитора П.Нішинського. Кабінет взяв також під охорону будинок М.Коцюбинського, де проживала його родина у Вінниці. За дорученням Укрнауки опікувався музеєм Коцюбинського. Кабінет організує експедицію до села Хомутівці, де народився письменник С.Руданський. Під час експедиції були знайдені нові документальні свідчення, що розкривали віхи життя письменника. Завдяки клопотанням Кабінету виучування Поділля Укрнаука домоглася від Кримського комітету охорони пам'яток старовини взяття під охорону будинки у м.Ялті, у яких жили Леся Українка і С.Руданський. На них були встановлені меморіальні дошки. Кабінет опікувався також впорядкуванням могили письменника Дм.Марковича, похованого у Вінниці¹².

Наслідком зусиль багатьох активістів краєзнавства у середині 20-х років стало те, що на цей час як організатори краєзнавчої роботи починають виступати комітети краєзнавства, бюро краєзнавства. Їх активними поборниками були В.Геринович, Ю.Філь, В.Отюмановський, Ю.Сіцинський, Л.Данилов, Ол.Красівський, Н.Гаморак та ін. Особливо помітний ріст таких структур у районах і містах Поділля спостерігається після проведення наприкінці травня 1925 року у Харкові Всеукраїнської краєзнавчої конференції. У ній від Поділля взяли участь завідувач кабінету виучування Поділля В.Отюмановський, консультант кабінету Ол.Савостьянов, професори В.Геринович, Н.Гаморак. В.Гериновича було обрано до складу Українського комітету краєзнавства.

Ріст краєзнавчих структур на Поділлі характеризується такими фактами. Наприкінці 1926 року засновується Вінницьке округове краєзнавче товариство, (голова В.Самутін), Кам'янецьке округове товариство. На Проскурівщині розпочинає активну діяльність Бюро краєзнавства при педтехнікумі під керівництвом лекторів Л.Гайового, П.Альберта та Г.Кронберга. У середині 1926 року засновується Тульчинське краєзнавче товариство, фундаторами якого стало 20 місцевих працівників. Найближчим завданням товариства стало створення музею, для чого округовий виконавчий комітет виділив 2000 крб. У вересні цього ж року засновані районні бюро краєзнавства у Дашеві, Липівці, Лінях, Межиріві, Жмеринці, Літині, Тиврові, Калинівці, Вороновиці, Красному Вінницької округи.

У процесі розгортання краєзнавчого руху відбувається організаційне вдосконалення його структури. 1926 року, наприклад, у Кам'янці-Подільському створюється округовий комітет краєзнавства, що об'єднав навколо себе близько 200 краєзнавців¹³. Він мав секції геології, ґрунтознавства, сільського господарства, географії, ботаніки, зоології, народної освіти, статистики, мистецтва. На засіданні правління комітету 14 лютого 1927 року його секретар Савченко звітував, що на цей час проведено 12 районних конференцій, детально обстежено 2 села, вивчено бюджет селянських господарств, налагоджено досить широкі зв'язки з науковими установами УСРР, РСФРР, БСРР, ЗСФРР, а за кордоном - Товариством ім.Шевченка у Львові. Поручено питання про заснування густої мережі метеорологічних та гідрологічних станцій.

Оцінюючи ефективність діяльності краєзнавчих структур Поділля, зокрема Кам'янець-Подільського, Український комітет краєзнавства у своєму звіті на 1 січня 1929 року наголошував: "...слід зауважити своєрідну форму краєзнавчої праці на Кам'яниччині. Округовий комітет краєзнавства зв'язаний із краєзнавчим товариством у Кам'янці і дванадцятьма районними організаціями, які об'єднують і направляють працю численних гуртків при школах, сільбудах та клубах. Отже можна сказати, що Кам'яниччина перевела найповніше організаційні форми, спроектовані на першій краєзнавчій нараді, а робота краєзнавча на Кам'яниччині свідчить за цілковиту правильність цих організаційних форм"¹⁴.

Отже, у 20-х роках на Поділлі сформувалися різнопланові осередки краєзнавчого життя. Насамперед у наукових установах, а саме: структурах Всеукраїнської Академії наук, Інституті народної освіти, сільськогосподарському інституті, науковому товаристві, секції наукових робітників. Як бачимо, громадська ініціатива проявилася у появі численних краєзнавчих товариств. Вони активно включилися у різнопланове дослідження краю, розгорнули пошук документальних свідчень, боролися за збереження багатой історико-культурної спадщини подільського краю. На жаль, подільське краєзнавство одним із перших на Україні зазнало непоправних втрат під час політичних репресій кінця 20-х - 30-х років, після яких воно змогло відновити свою діяльність лише у 60-80-х роках.

Віктор Савчук

- 1 Рутковська О. Європейська місія Ф.Вовка// Збірник музею діячів науки та мистецтва України.-Т. 1.-К., 1930.-С. 40.
- 2 Баженова С.Э.Й.Ролле і Товариство подільських лікарів//Поділля і Південно-Східна Волинь в роки визвольної війни українського народу середини XVII ст. Матер. Всеукр. істор. краєзн. наук.-практ. конф. Стара Синява, 1998.-С. 270.
- 3 Там само.-С. 271.
- 4 Там само.-С. 273.
- 5 Державний архів Вінницької області.-Ф.Р. 5257, оп. 1, спр. 8.-Арк. 4.
- 6 Там само.
- 7 Алещенко М.І., Романюк В.Г., Попович М.Д. Діяльність Петра Миколайовича Бучинського в Кам'янці-Подільському (1911-1927)//Духовні витоки Поділля: творці історії рідного краю.-Ч. І. Матер. міжнародн. наук. практ. конфер. 9-11 вересня 1994 м.Кам'янець-Подільський.-Хмельницький, 1994.-С. 36-37.
- 8 Нестеренко В.А. Кам'янець-Подільський комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи//Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст. Матер. Всеукр. істор.-краєзн. наук.-практ. конфер. 19 вересня 998 р.-Стара Синява.-С. 229-230.
- 9 Наше життя.-1920.-№2.
- 10 Червоний кордон.-1928.-3 січня.
- 11 Філь Ю. До історії Кам'янець-Подільського Наукового при Українській Академії наук Товариства//Записки.-Т. І.-Кам'янець-Подільський, 1928.-С. 93.
- 12 Інформаційний огляд дослідно-краєзнавчої праці на Поділлі.-ч. 2.-1926.-С. IV.
- 13 Там само.-С. І.
- 14 Краєзнавство.-1928.-№6-10.-С. 91-92.